

Узбекова Самара Муратбековнанын "Немис тилиндеги элементардык сүйлөмдөрдүн типологиясы (кыргыз тилиндеги сүйлөмдөр менен синхрондук салыштыруу)» деген темада 10.02.20 – тектештирме - тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясына эксперттик комиссиянын мүчөсү катары Дербешева Замира Касымбековнанын

ПИКИРИ

1. Диссертациялык кеңешке диссертацияны коргоого кабыл алуу укугу берилген адистикке иштин дал келиши.

Диссертанттын изилдөөсү ар түрдүү тилдик типтерге таандык болгон кыргыз жана немис тилдериндеги эмпирикалык материалга кайрылууну камтыган тема боюнча жүргүзүлгөн. Немис жана кыргыз тилдериндеги жөнөкөй сүйлөмдөрдөгү сүйлөм мүчөлөрүнүн функцияларынын жалпылыгы жана ар түрдүүлүгүн, классификациялык принциптерин, моделдик типтерин, семантикалык моделдеринин параметрлерин аныктоо болуп саналат. Бул максатка ылайык С.М Узбекованын диссертациясында төмөнкүдөй милдеттер коюлган:

- немис жана кыргыз тилдериндеги жөнөкөй сүйлөмдөрдүн грамматикалык түзүлүшүн талдоого алуу;
- немис жана кыргыз тилдериндеги жөнөкөй сүйлөмдөрдүн классификациясынын принциптерин белгилөө;
- жөнөкөй сүйлөм мүчөлөрүнүн функцияларын жана жөнөкөй сүйлөмдүн моделдерин түзүү мүмкүнчүлүктөрүн изилдөө;
- жөнөкөй сүйлөмдөрдүн синтаксистик процесстерине талдоо жүргүзүү жана аларды сыпаттоо;
- изилденип жаткан тилдердеги жөнөкөй сүйлөмдөрдүн моделдерин түзүү методдорун иштеп чыгуу жана синтаксистик параметрлерин изилдөө.

Диссертациянын объектиси болуп немис жана кыргыз тилдериндеги жөнөкөй б.а. элементардык сүйлөмдөрдүн түрлөрү саналат.

Изилдөөнүн предмети деп аталган элементардык сүйлөмдөрдүн типологиялык өзгөчөлүктөрү жана жалпылыктары сунушталган.

Изилдөөнүн жүрүшүндө тилдик материалдардын сыпаттоо, системалык-структуралык, салыштырма-контрасттык ыкмалар колдонулган. Системалык-структуралык жана салыштырма-контрасттык методдорду колдонууда синтаксисттик бирдиктердин уюштуруу структуралары жана алардын сүйлөмдөгү функциялары жана ошондой эле салыштырганда сүйлөмдөрдөгү мүчөлөрдүн морфологиялык формалары эске алынган.

2. Изилдөөнүн актуалдуулугу.

Бүгүнкү күндө тил илиминдеги изилдөө ыкма-багыттары кескин түрдө өзгөрүүсү, жаны позициядан карап чыгуусу, жаны принциптердин негизинде кайрадан баалоо салттуу синтаксисттик маселелердин изилдөөсүнө кайрылуу заманбап талаптарга жооп берери анык. Бул маселе азыркы күндө прикладдык лингвистиканын жаңы багытында, б.а., аларды тилдердин машиналык фондунда изилдөө максатында тилдик бирдиктерин алгоритмизациясы үчүн формалдык моделдерди түзүү менен иликтөөгө алынуусу тил илиминде эң актуалдуу талап.

Салыштырууга алынган элементардык сүйлөмдөрдүн изилдөө темасы катары тандалып алынышынын негизги себептери – алардын өтө кеңири таралган жана түрлүү дискурстарда көп колдонулушу деп айтууга болот. Алардын мазмуну жана түзүлүшү кеңири таралган стандарттык формулаларга баш ийгени жана тилдерде интегралдык, инварианттык семантикалык моделдердин өзгөчө сапаттарына ээ болгону маанилүү.

3. Илимий натыйжалары.

Эмгекте төмөнкүдөй негизги илимий жыйынтыктар көрсөтүлгөн.

1. Тектеш эмес тилдерге кирген немис жана кыргыз тилдеринде грамматикалык жаңылыктарга караганда, айырмачылыктар басымдуу келери көрсөтүлдү.
2. Салыштырылып жаткан тилдерде элементардык сүйлөмдөрдө предикация кубулушу толук түрдө аныкталды.
3. Тилдик системанын синтаксистик деңгээли жогорку бирдик катарында жалпы типтерди же сүйлөмдүн структуралык моделдерин жаратат. Конкреттуу кептик мазмунга ээ сүйлөм моделдери кептик агымдын элементардык ячейкасына, кептик негизги коммуникативдик бирдиктерине айланат.
4. Салыштырылган тилдердин типологиялык окшоштугун жана айырмачылыгын өлчөө бирдиги катары грамматикалык категориялар боюнча бир нече этаптан турган анализ берилди.
5. Кыргыз тилиндеги баяндооч немис тилиндеги инфинитивке туура келбейт. Ал эми баяндоочтун жалпы семантикалык мазмуну салыштырылып жаткан тилдерде бири-бирине дал келет: алар кыймыл аракетти, ал-абалды жана мамилени туюндуруп турат.

4. Иштин чыгарылган натыйжаларынын ишенимдүүлүгү.

Биринчи жыйынтык теориялык жактан маанилүү деп эсептесе болот, анткени бул жыйынтык немис жана кыргыз тилдеринен алынган жөнөкөй сүйлөмдөрдүн ар түрлүү түзүлүштөгү көптөгөн мисалдардын талдоосуна таянган;

Экинчи жыйынтык. Диссертанттын атайын адабияттын булактарын жана компаративдик изилдөөлөр менен таанышып түшүнүүсү теориялык негиз катары

колдонулуп, эки тилдердеги сүйлөмдөрдүн тузулушунда предикация кубулушун борбордук ордун ээлегени тастыктаганы ишенимдүү;

Үчүнчү жыйынтык. Бул көз караш автор тарабынан келтирилген атайын адабият булактарын терең изилдөө аркылуу көрсөтүлүп жаткандыгы жана салыштыруу жол менен талдап баалоого алып келгени менен негизделет. Берилген жыйынтык ишенимдүү деп эсептесе болот, анткени ал көлөмдүү, презентативдүү мисалдары менен сүрөттөлгөн;

Төртүнчү жыйынтык. Автордун изилдөөгө алынган тема боюнча синтаксисттик конструкциялардын тузулушундагы грамматикалык категориялардын ролун жана маанисин тастыктоо ушул сыяктуу изилдөөлөрдүн негизги маселелердин бири болгонун аныктайт;

Бешинчи жыйынтык. Берилген тыянак ынанымдуу, анткени бул пунктта көрсөтүлгөн жеке окшоштуктарды жана айырмачылыктарды деталдуу аныктоо салыштырма методдун ыкмаларын компетенттүү пайдалануунун натыйжасы болуп саналат.

6. Изилдөөнүн ар бир позициясынын (илимий натыйжасынын) жаңылык денгээли.

1 жыйынтык. Жаңы деп таанылышы мүмкүн, анткени немис жана кыргыз тилдериндеги жөнөкөй сүйлөмдөрдүн жалпылыктарга караганда айырмачылыктардын басымдуулугу боюнча автордун пикири көптөгөн мисалдарды системалык талдоо негизинде аныкталган.

2 жыйынтык. Салыштырууга алынган тилдердеги сүйлөмдөрдүн түзүүчү касиети катары предикативдүүлүк жөнүндөгү автордун корутундусун жаңы деп эсептөөгө болбойт, анткени ал синтаксистик илимдеги негизги аксиомалардын бири.

3 жыйынтык. Жарым-жартылай жаңы, анткени бир жагынан жаңы эмпирикалык материалды жүгүртүүгө киргизет, бирок экинчи жагынан тил илиминде жана

салыштырма-типологиялык теориясында буга чейин белгилүү болгон маалыматты кайталайт.

4 жыйынтык. Автордун жеке өзү тапкан жаңы натыйжалардын бири боло алат, анткени кыргыз тил илиминде грамматикалык категориялар синтаксистик маселелер менен системалуу түрдө изилдөөгө алынган эмес.

5 жыйынтык. Бай эмпирикалык материалдарга таянып эки тилдеги жөнөкөй сүйлөмдөрдүн ички түзүлүшүндөгү конкреттүү окшоштук жана өзгөчөлүктөрдү аныктоо типологиялык тил илимдеги мыйзамдарын кошумча ырастоо жаңылыгы десе болот.

6. Иштин ички биримдигин баалоо жана илимий-теориялык маселелерди чечүү үчүн иштин багыты.

С. М. Узбекованын диссертациялык эмгеги логикалык бирдиктүүлүгү менен мүнөздөлөт. Ал эми автор алдыга койгон максатты ишке ашырууга жетише алган. Диссертанттын изилдөөсү синтаксистик материалынын системалуу түрдө салттуу сыпаттоо принциптерине негизделген. Жоболор ишенимдүү жана изилдөөнүн натыйжалары жыйналган тилдик материалдардын талдоосу менен тастыкталган.

7. Практикалык баалуулук.

С.М. Узбекованын изилдөөсүнүн жыйынтыктарын немис жана кыргыз тилдеринин синтаксистик түзүлүшүн изилдөөдөлөрүндө кеңири колдонсо болот. Ошону менен бирге бул изилдөө жаңы маалыматтык технологиялардын колдонмо системасын лингвистикалык жактан камсыздоо үчүн синтаксистик параметрлерин аныктоодо; немис жана кыргыз тилдеринин грамматикасы боюнча колдонмолорду түзүүдө өзгөчө мааниге ээ.

8. Негизги жыйынтыктардын, тыянактадын жана корутундулардын жарыялангандыгын тастыктоо.

Диссертациянын темасы боюнча жарык көргөн эмгектердин тизмеси:

- Узбекова, С. М. Синтаксические процессы в предложениях немецкого и кыргызского языков [Текст]/ С.М. Узбекова// Интернаука. –Москва. –2016. –

С. 53-57. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=26537326>.

- Узбекова, С. М. Способы выражения определения в немецком и кыргызском языках [Текст]/ С.М. Узбекова// Журнал “Вестник Кыргызстана” Бишкек- 2016. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35153960>
- Узбекова, С. М. Методы классификаций простых предложений по распространенности [Текст]/ С.М. Узбекова// Журнал “Вестник БГУ” Бишкек-2016. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44663508>
- Узбекова, С. М. Структура простых предложений в немецком и кыргызском языках в сравнительном аспекте [Текст]/ С. М. Узбекова// Журнал “Вестник БГУ”. – Бишкек. – 2016. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44663510>
- Узбекова, С. М. Особенности согласования простых и сложных сказуемых в немецком и кыргызском языках [Текст]/ С. М. Узбекова// Журнал “Вестник БГУ”. – Бишкек. – 2016. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44731171>
- Узбекова, С. М. Варианты моделей общего вопроса в немецком и кыргызском языках [Текст]/ С. М. Узбекова// Интернаука. –Москва. –2017. ISSN: 2542-0348 <https://elibrary.ru/item.asp?id=28158375>
- Узбекова, С. М. Специфика национально-культурной лексики кыргызского языка [Текст]/ С. М. Узбекова// БГУ им. К.Карасаева103 с.Бишкек-2018. <https://www.elibrary.ru/item.aspid=44612602>
- Узбекова, С. М. Усложнение простых предложений в немецком и кыргызском языках [Текст]/ С. М. Узбекова// БГУ им. К.Карасаева,с.103. Бишкек-2018. <https://www.elibrary.ru/item.aspid=44612604>
- Узбекова, С. М. Немис жана кыргыз тилдериндеги тануу маанисиндеги сүйлөмдөр [Текст]/ С. М. Узбекова// Международный университет Ала-Тоо ISSN: 1694-5263eISSN: 1694-7916 2020 No3 IF – 1,159. <https://elibrary.ru/item.aspid=44451178>.Бишкек-2020
- Узбекова, С. М. Сүйлөмдүн семантикалык ыкмасы. Вестник БГУ. Бишкек 2021.
- Узбекова, С. М. Немис жана кыргыз тилдериндеги суроолуу сүйлөмдөрдүн моделдери. – Уфа. –2021

9. Сын-пикир жана сунуштар.

1) Биринчи баптын тыянактарында жөнөкөй сүйлөмдүн синтаксиси боюнча XIX-XX кылымдын илимпоздорунун алгачкы эмгектеринде изилденген белгилүү жоболор кайталанып берилген.

2) Жөнөкөй сүйлөмдөрдү салыштырып талдоо үчүн автор ашыкча сандагы параметрлерди (сүйлөмдүн түзүлүшү, ар кандай критерийлер боюнча сүйлөмдүн түрлөрү, мүчөлөрүнүн табияты, кеп мүчөлөрү, грамматикалык категориялар жана аффикстердин ролу ж.б.), колдонууга алган. Мындай мамиле теренирээк жана конкреттүү талдоого зыян келтирип, үстүртөн мамиле жасоого жол берип, изилдөөнүн сапатына терс таасирин тийгизет.

3) Белгилүү болгондой, диссертациялык изилдөөнүн денгээлин камсыз кылуучу маанилүү факторлордун бири эмпирикалык материалдардын саны жана сапаты болуп саналат. Ар кандай типтеги булактардан алынган мисалдардын аздыгы жана чаржайыт тандалышы диссертацияда коюлган маселелерди чечүүсүнө толук мүмкүнчүлүк бергенге тоскоол болгонун белгилейбиз.

4) Диссертациялык иштин теориялык жана методологиялык негиздүүлүгүн тузүүчү фактор - бул тиешелуу илимий эмгектер менен терең таанышып компетентүүлүгүн камсыздоо. Буларга кедерги болгон,

биринчиден: кыргыз синтаксиси боюнча эмгектердин жетишсиздиги,

экинчиден: заманбап түркологияда жөнөкөй сүйлөмдүн маселелери боюнча жарыяланган эмгектер эске алынган эмес;

учунчудон: диссертанттын изилдөөсүндө немис синтаксиси боюнча да эмгектер колдонулган эмес.

9. Квалификациялоочу матрицанын жалпы упайлары - 88.

10. Жогоруда белгиленген сын пикирлерди эске алып, толуктап иштеп чыгуу шартта Узбекова Самара Муратбекованын "Немис тилиндеги элементардык сүйлөмдөрдүн типологиясы (кыргыз тилиндеги сүйлөмдөр менен синхрондук салыштыруу)" деген темада 10.02.20 – тектештирме - тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими боюнча жазылган адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн талапкердин диссертациялык иши коргоого кабыл алуусу сунушталсын.

Эксперттик комиссиянын мүчөсү, ф.и.д., профессор

Дербишева З.К.

03.02.2024

З.К. Дербишева

Заявление подписано Дербишевой З.К.

Макомамбетов С.

уч.о.к.

Sm